

Pokušaj izlaganja jedne bio-bibliozofije

Njegov stil razgovora bio je pristupačan u najvišem stepenu i lišen svakog sholastičkog duha, do te mjere da bi stranac, poznajući njegovo djelo, ali ne i njegovu ličnost, jedva mogao povjerovati da u ovom ljubaznom i istančanom drugom vidi dubokog autora transcendentalne filozofije.

Th. de Quincey, The Last Days of Immanuel Kant

S koro da nije postojalo vrijeme, kako prije tako i poslije Kanta, u kojem je transcendentalna filozofija bila popularna. Teško savladiv pojmovni aparat, nekongruentnost sa empiričkim životom, zatim, svakodnevno naprezanje uma koje je ova zahtijevala, samo su neki od razloga zbog čega nije bila masovno prihvatana. Sem tzv. "filozofskih profesionalaca" i onih koji to žele postati (kako je filozofa, za razliku od filozofastera, jako malo, misli se na profesore filozofije, filozofske pisce, studente filozofije a, neki put, i filozofske autodidakte), ni današnja slika tog odnosa prema transcendentalnoj filozofiji nije, u bitnome, drugačija. Ako bi i bila neistinita pretpostavka o nekom čitaocu koji je apsolutno ravnodušan prema Kantu, onda je, svakako, istinita ona koju (do)nosi Thomas de Quincey na početku svoje knjižice *Poslednji dani Imanuela Kanta*.¹ Misleći na engleskog čitaoca prve polovine XIX vijeka, on kaže da se na Kantova djela u ovoj

¹ T. de Kvinsi *Poslednji dani Imanuela Kanta, Alef, Gradac, 1999., 7 (prevod s engleskog J. Aćin).*

zemlji ne gleda s jednakim zanimanjem koje se vezuje za njega lično. Naime, tri su glavna razloga tome: prvi, jezik na kome su ta djela napisana; drugi, navodna neprozirnost filozofije koju ona izlaže što, opet, pretpostavlja poseban način Kantovog izlaganja i, treći, nepopularnost svake spekulativne filozofije, kakva god da je i na koji god način bila tretirana, "u zemlji u kojoj struktura i tendencija društva svim delatnostima nacije nameću gotovo isključivo praktični smer."²

Bez namjere da tvrdim kako je Balkan Ujedinjeno Kraljevstvo, a Bosanci i Hercegovci Englezi, ima i ovdje nešto od kvinsijevskog nejednakog zanimanja za Kanta "koje se vezuje za njega lično": *smatram kao potvrđeno*, kaže on, *da će se sve obrazovne osobe, u izvesnoj meri, zanimati za ličnu istoriju Imanuela Kanta...* Dakle, ne isključivo za duhovno djelo o kome je, (naj)vjerovatnije, napisano na desetine hiljada knjiga, studija, članaka i osvrti, nego za "ličnu istoriju" koja, opet, nije bez uticaja na ono što je duhovno stvarao.

Bez obzira što je gotovo cijeli život proveo u rodnom Kenigsbergu, ne može se reći, ovako pojmmljeno, da je Kantova biografija neinteresantna.³ Život, ali i duhovno sazrijevanje, nisu bili bez uspona i padova; nema govora o unapred (za)danom konceptu izbora i studiranja, nekakvom podoficirskom življenju koga krasi ledena tačnost što, bez ostatka, sugerišu anegdote o njemu koje su, eto već 200 godina, nadživjele svog glavnog aktera. Još dok je pohađao Kraljevsku akademiju (*Collegium Friedericianum*) gdje je izučavao grčke i latinske klasike, dakle 1737., Kant gubi majku, ženu izuzetnog karaktera, "intelektualnih svojstava iznad njene sudbine i koja je doprinela budućoj istaknutosti svog uglednog sina usmeravanjem njegovih mladalačkih misli i visokom moralnošću koju mu je prevela. Do kraja svog života, Kant nikada neće govoriti o njoj bez najdublje nežnosti i bez iskrenog priznavanja svog duga njenoj materinskoj brizi."⁴ "Ja moju mater", govorio je Kant kao starac svome jednom prijatelju, "nikada neću zaboraviti, jer je ona prva zasadila i odgojila prvu klicu dobroga u meni; ona je otvorila srce moje utiscima iz prirode; ona je budila i proširivala moje saznanje, i

² *Ibidem*

³ *U Kant in K(nigsberg* (<http://www.uni-marburg.de/kant/webseite/bio-txt.htm>).

⁴ *Kvinsi, op. cit., 8.*

njene pouke su imale neizgladivi i spasonosni uticaj na moj život.”⁵

Nije do kraja sigurno na kojem je fakultetu Kant započeo studij stupivši, 24. septembra 1740. godine, na Univerzitet u Kenigsbergu. Neki biografi tvrde da je to bilo na teološkom, međutim, Kantov prijatelj Hajlsberg, u pismu od 17. aprila 1804., izrijeком kaže da Kant nije nikada bio *studiosus theologiae*. Navodno je jednom poželio da bude i medicinar, potaknut vjerovatno dojmljivim predavanjima Dr Šulcea, a kada ga je ovaj upitao zašto onda sluša teološke “nauke”, Kant je odgovorio: iz radoznalosti.⁶

Definitivno okretanje ka studiju filozofije, a ne filologije, Kant ima da zahvali poznanstvu i prijateljovanju sa mladim profesorom Martinom Knucenom⁷ koji je bio sljedbenik Volfove filozofije. O presudnom uticaju Knucena na kenigsberškog filozofa (*facat* da je i Kant jedno vrijeme bio volfovac) obavještava nas Borovski, Kantov najstariji biograf, čiju je biografiju sam Kant pregledao i dijelom ispravio:

“Knucen, mudar poznavalac ljudi, našao je u Kantu odlične sposobnosti, te ga je u privatnome opštenju hrabrio, zajmio mu knjige, kao Njutnova dela i sve što je Kant pozeleo čitati iz njegove prekrasne i bogate biblioteke.”⁸

U vremenu koje istoričari filozofije običavaju nazivati pretkritičkim, može se reći da je Kant imao i prirodnjačkih ambicija. Istina, njegov prvi spis *Misli o pravilnome mjerenju živih sila* iz 1747. nije najbolje prošao. Naime, naučni problem koji je Kant tu rješavao, i pogrešno riješio, četiri godine prije bio je pravilno riješen od d’Alamberta u djelu *Traité mécanique* iz 1743. Spisi koji su slijedili, međutim, učiniće ga poznatim i, donekle, zaslužnim prirodnjakom. To su *Da li je zemlja u*

⁵ Usp. *Život Imanuela Kanta, 15 - 16* (u N.M. Popović *Tri predavanja iz filozofije, Izd. knj. Napredak, Beograd, 1924*). Kant je i fizički lično na svoju majku. Gotovo sve svoje osobine, fizičke i duhovne, on je naslijedio od nje: ne samo inteligenciju, čisto srce i plemenitost, već i stas, ugnute grudi, kao i oblik lica.

⁶ *Ibid*, 18.

⁷ Martin Knucen je sebi privukao Kanta naročito time, što je i njega i njegove drugove, upućivao na samostalno razmišljanje, ne tražeći da ga slijepo slijede. Na žalost, usled pretjeranog duhovnog rada, Knucen je umro vrlo mlad. Još u 21. godini života postao je profesor držeći šest predavanja svakog dana. To je učinilo da je sa 37. godina života otišao u grob. (*Ibid*, 19).

⁸ *Ibidem*.

svom obrtanju oko osovine pretrpjela neke promjene? i Da li zemlja stari?, oba iz 1754., da bi, iduće godine, štampana i njegova slavna kozmologija pod naslovom *Opšta istorija prirode i teorija neba...*⁹ Ako drugi Kantov spis o starenju zemlje i nije toliko značajan, prvi polaže pravo na ozbiljno naučno otkriće. Naime, Kant je otkrio da je glavni uzrok usporavanja zemljine rotacije strujanje okeanskih voda koje se, usled privlačne mjesečeve snage, kreću u suprotnom pravcu zemljinog obrtanja: zemlja rotira od zapada istoku, dok okeanske vode struje od istoka ka zapadu.

Kantovo rješavanje matematičkog problema prostora, u spisu *Fizička monadologija* iz 1756., predstavlja pokušaj mirenja metafizike i geometrije. Njegova disertacija iz 1770. jeste, zapravo, odustajanje od toga, a prostor i vrijeme su čisti opažaji, subjektivni uslovi čulnosti. Prema tome, ta čista čulnost izvor je matematičkog saznanja, dok je metafizičko drugog porijekla: njeno je saznanje moguće (samo) na osnovu razuma.¹⁰

Ni zanimljiva estetska knjižica *Razmatranja o osjećanju lijepog i uzvišenog* (1763) ne navještava, u kritičkoj fazi, spekulativnog filozofa. Dakle, razlikujući uzvišeno i lijepo, Kant govori da uzvišeno uvijek mora biti i veliko, dok lijepo može biti i malo. U subjektivnoj sferi uzvišene osobine ulivaju poštovanje, dok lijepe izazivaju ljubav. Prijateljstvo nosi obilježje uzvišenog, ljubav među (s)polovima je lijepa; starost je uzvišena, mladost je lijepa.

Da je sa 1781. godinom otpočela era duhovne supremacije njemačkog klasičnog idealizma, već (po)odavno predstavlja opšte mjesto u filozofskoj literaturi. Poznato je, takođe, da je to godina izlaska Kantove *Kritike čistog uma* (*Kritik der reinen Vernunft*), prve od triju, koja je značila u kritičkim djelima svjetsko istorijsku prekretnicu novovjekovnog mišljenja, odnosno njenog glasovitog početka:

⁹ Tek sredinom XIX vijeka istaknuta je velika sličnost između teorije koju je Kant postavio i Laplasove teorije, izvedene još 1796. u dodatku njegova djela *Exposition du syst(eme du monde* (posebno, *Helmoltz i V. Humbolt*). Da bi naglasili da je Kant prethodnik Laplasov, oni su obje teorije obuhvatili imenom *Kant-Laplasova teorija*, pod kojim je imenom i danas poznata. Međutim, između ovih teorija postoje razlike koje ne opravdavaju njihovo zajedničko ime.

¹⁰ *Život Imanuela Kanta*, 27.

“Da sva naša spoznaja počinje sa iskustvom, u to se ne može sumnjati; jer što bi inače mogla da pobudi moć spoznaje na delovanje njene funkcije, ako to ne bi učinili predmeti koji draže naša osetila te delimice sami sobom proizvode predstave; delimice, pak, pokreću funkciju našeg razuma da ove predstave upoređuje, da ih spaja ili razdvaja, te da tako sirovi materijal osetilnih utisaka prerade u jednu spoznaju predmeta koje se zove iskustvo. Dakle, u pogledu vremena nijedna spoznaja u nama ne prethodi iskustvu, a sa iskustvom počinje svaka spoznaja. Ali premda celokupna naša spoznaja počinje sa iskustvom, ipak zbog toga ne proističe sva spoznaja iz iskustva.”¹¹

Može se reći, da je, tek, u (kon)tekstu cjelokupne Kantove filozofije, odnosno cjelokupnosti duhovnog djelanja i svakodnevnog življenja, a ne samo *Kritika...*, moguće sagledati ono kopernikansko, zbiljski pomak, kako u odnosu na dogmatizam i skepticizam, tako i u odnosu na prosvjetiteljstvo. Nije nikada pomišljao da je sreća i težnja za njom nešto neobično ili nevrjedno. Čovjek živi na zemlji uklopljen u svoje empirijske zadatke, interese i svrhe. On ide za ispunjenjem svojih želja, u koje se uklapaju i afekti njegove prirode. To je područje regulisano mudrošću i pravilima razboritosti. Ističući to bio je daleko od pomisli da bi te manifestacije ljudskog života trebalo podcjenjivati ili ih, pak, ne uviđati. Na jednom mjestu on kaže: “Biti sretan možda je zahtjev svakog umnog, ali konačnog bića, i prema tome neizbježivi odredbeni razlog njegove moći željenja;” u nastavku, istina, veli i to da taj relativizam i subjektivizam želja ne može rezultirati postavljanjem nekih opštih načela, a pogotovo ne i zakona morala.¹²

Nemogućnost teorijske spoznaje o nadosjetilnim predmetima, što je najpregnantnije pokazala i dokazala *Kritika čistog uma*,¹³ ukazuje na mogućnost i referentnost praktično-dogmatske spoznaje. Ona je, po Kantu, posljednji i svršni stadij metafizike koji je, za razliku od skepticizma, ne samo moguć, nego

¹¹ *Filozofija, Interpres, Beograd, 1973., 216 - 217.*

¹² *V. Filipović Kantova etika, 200; pogovor u knjizi I. Kant Kritika praktičnog uma, Kultura, Zagreb, 1956.*

¹³ *I. Kant Kritika čistog uma, Kultura, Beograd, 1958.*

i nužan. Na pojmu slobode najbolje dolazi do izražaja šta znači ta “praktično-dogmatska spoznaja nadosjetilnog.” Od “slobode se mora početi”, kaže Kant, jer mi o nadosjetilnome svjetovnih bića *a priori* (*von (bersinnlichen der Weltwesen)*), time dogmatski spoznajemo samo zakone, pod imenom moralnih zakona, ali samo u praktičnoj namjeri, prema kojoj je jedino moguća posljednja svrha. Iz nemogućnosti postojanja teorijsko-dogmatske spoznaje o nadosjetilnim predmetima, izvodi se glavna Kantova zamjerka cjelokupnoj metafizičkoj tradiciji: posmatranje i tretiranje metafizike kao teorijske znanosti, odnosno metafizike prirode. To je imalo za posljedicu stavljanje u drugi plan “metafizike čudoređa” odn. osporavanje mogućnosti prekoračenja u nadosjetilno “moralno-praktično znanosti uma”, s jedne strane, a s druge njegovo nerazumijevanje i odbacivanje. Eklatantan primjer za to jeste Branislav Petronijević, slavenski filozof sa zavidnim internacionalnim renomeom, koji doslovce piše i ovo:

“Ja smatram da je Kant reakcionarna pojava u istoriji moderne filozofije, smetnja koju treba ukloniti da bi se moglo napredovati. Do te istine došao sam već u samom početku izgradnje mog metafizičkog sistema. Smatram da su glavne teze Kantove epistemologije potpuno pogrešne. *Za Kanta, neposredno iskustvo ima samo pojavnu egzistenciju. Za mene je ono potpuno realno, ono je stvar po sebi. Za Kanta, a priori prethodi iskustvu, za mene, a priori se nalazi u samom iskustvu* (podc. Ž.Š.). Da je Kant ozbiljna smetnja napretku filozofske misli, dokaz su i nemački poslekantovski metafizičari, koji su svakako bili veoma daroviti umovi, ipak u svojim spekulacijama nisu postigli ono što su sigurno mogli postići, naći ćemo razlog jedino u činjenici što su bili preterano pod Kantovim uticajem (a ako je Hegel relativno bolje uspeo od njih, to je zbog toga što se on najviše emancipovao od Kanta). Da ne bih delio sudbinu nemačkih poslekantovskih metafizičara, *ja sam se potpuno emancipovao od Kanta* (podc. Ž.Š.) i počeo da studiram njegove prethodnike mnogo ozbiljnije no što se to danas čini.”¹⁴ Ne baveći se ovdje “zlom sudbinom” njemačkih poslijekantovskih filozofa, naprosto konsternira Petronijevićeva pretencioznost i isključivost. Razlozi koji su determinisali ovaj “reakcionarni” i u mnogome neprihvatljiv Petronijevićev

¹⁴ *Resum(des Traveux et scientifiques de Branislav Petronijevucs - Belgrade (Štamparija Slovo) 937, 158 - 162. To se isto tvrdi i u Principien der Metaphysik, II, 1912; u prevodu Načela metafizike, BIGZ, Beograd, 1986., 12.*

stav mogu biti samo subjektivno-sentimentalne naravi.¹⁵ Naime, nemogućnost "teorijsko-dogmatske spoznaje" o nadosjetilnim predmetima nije značila ostrakizaciju metafizike, kako je to shvatio Petronijević, nego njen transfer u oblast praktično-dogmatskog koji čini treći stadijum i "potpuno ispunjava svrhu metafizike."

Samo su savremenici i Kantovi prijatelji imali rijetku priliku da autora hermetičnog stila i teške sintakse čuju i u usmenom razgovaranju. Kažu da je bio virtouz žive riječi. "Viđala sam ga često kako se tako ljubazno zabavlja", zapisala je Eliza od Reke, rođaka grofa Kajzerlinga, "da čovek nikada ne bi pomislio da se u njemu krije onaj duboki i apstraktni mislilac..." Imao je onu rijetku osobinu, da lako nasluti šta će prisutne najviše interesovati, te je uvijek o tome poveo razgovor. Nikada nije naturao društvu predmet razgovora, a najmanje je htio da razgovara o teškim pitanjima iz filozofije. Kada ga je, takođe u kući Kajzerlinga, upoznao i Jovan Bernui koji je, na putu za Petrograd, 1778. bio na proputovanju kroz Kenigsberg, ovako ga je opisao:

"Ovaj slavni filosof jeste u ophođenju tako živahan, tako otmen i finih manira, da bi čovek teško naslutio u njemu jednoga dubokoga naučara i ispitivača. Njegove oči i njegove crte lica odmah vam, na prvi pogled, pokazuju u obilju vic i šalu, te veoma podseća na d'Alamberta."¹⁶

U posljednje dvije sedmice života sve je teže prepoznavao one koji su ga okruživali. Kada bi mu se zdravlje, ipak, (po)vratilo u opažanje i sjećanje, istina na kratko, bio bi u stanju ćutljivom ili djetinji brbljivom, "izgubljen u sebi ili u obamrlosti, ili pak obuzet utvarama i iluzijama koje je sam stvarao, razbuđujući

¹⁵ Navodno Petronijevićevo odbacivanje Kanta kao "reakcionarne pojave" ja vidim kao njegovu filozofijsku nezaobilaznost. Zadržavajući, između ostalog, i Kantov kategorijalni instrumentarij (npr. stvar po sebi, stvar za nas i slično) Petronijević je, zapravo, u stanju negativnog slaganja sa istom: stalno je odričući on joj se, posebno spoznajnoteorijski, asimptotički približava i ogleda u njoj (vidjeti moj tekst *Empirioracionalizam i kriticizam, Ideje*, Beograd 4-5, 1988., 86 - 93). Kant je, pak, po Bergsonu, učinio uslugu što je pokazao da je metafizika nemoguća ako je razum jedina moć saznanja. Ona bi, ipak, bila moguća samo pomoću intuicije, veli Bergson u *La perception du changement*, samo što je Kant, na žalost, imao pogrešan pojam o intuiciji.

¹⁶ *Život Imanuela Kanta*, 30 - 31.

se na munjeviti trenutak, zaranjajući duge sate u ono što su možda bili rasejani odlomci grandioznih sanjarija agonije, kakv kontrast je on predstavljao s Kantom koji je negde bio blistavo središte najblistavijih krugova duha..."¹⁷

I, tada nastupi februar 1804. godine, posljednji mjesec koji je Kantu bio dosuđen da ga doživi. Navodno da mu je u notesu pronađena pjesma koja je govorila o februaru tokom kojeg ljudi imaju da nose najlakše breme, iz razloga što je on kraći od ostalih mjeseci. Na kraju, u formi zaključka, tonom neobičnog *pathosa* pisalo je:

Oh, sretni febuare, u tebi čovjek ima malo da izgubi - manje je bola, manje jada, manje griže!